

הטיות שיפוט והחקירה הפלילית

איתן אלעד*

* ד"ר, פסיכולוג במחלקה לזיהוי פלילי, משטרת ישראל
(נתקבל במערכת באפריל 2000, אושר לדפוס ביולי 2000)

מאמר זה מסכם מחקר שמצא, כי חוקרי משטרה, בדומה לאנשים אחרים, חשופים להערכת יתר של יכולתם לאבחן שקרים ולהערכת חסר של יכולתם לספר שקרים. תוצאות המחקר הוסברו במונחי עיגון וזמינות, שהן הטיות שיפוט מתועדות היטב. המאמר דן בהשלכות של הטיות השיפוט הללו על החקירה הפלילית בכלל ועל הפוליגרף בפרט, ועל יחסם של החוקרים אל הפוליגרף.

מילות מפתח: הטיות שיפוט, עיגון ותיקון, זמינות, אשליית השקיפות, חקירה פלילית, פוליגרף.

"כל אחד יודע שהוא אדם טוב החי בעולם מושחת"
ויליאם סארויאן

מבוא

אנחנו נוטים לראות את עצמנו באור חיובי, ומסבירים את ההתנהגות החיובית שלנו במונחים של תכונות יציבות ("עזרתי לנכה לחצות את הכביש, משום שאני אדם מתחשב"). לעומת-זאת, אנחנו מייחסים את ההתנהגות הבלתי נאותה שלנו לגורמים חיצוניים ("איבדתי שליטה על עצמי משום שהם עיצבו אותי"). הדבר מאפשר לנו לתת לעצמנו קרדיט על הפעולות החיוביות שלנו, ולמצוא שער לעזאזל לתוצאות בלתי רצויות.

Schlenker & Miller (1977) ערכו בנושא זה מחקר, שבו נתנו לקבוצות של נבדקים מטלה, ואחר-כך הודיעו להם אם הצליחו או נכשלו. המשוב היה מקרי לחלוטין, ללא כל קשר לביצוע האמיתי של הקבוצה. נמצא, שחברי הקבוצות המצליחות קיבלו על עצמם אחריות רבה יותר לביצוע הקבוצתי מאשר חברי קבוצות שכשלו. ההשלכות לגבי עבודה קבוצתית ברורות. אם כל אחד מעריך את תרומתו כגדולה יותר משהיא באמת, הוא גם מצפה לתגמול מתאים. כשהדבר לא ניתן - קיים תסכול. גם ההיפך הוא נכון. אם הקבוצה נכשלת, נוטים אנשים להמעיט מאחריותם לכישלון, וכשמוטל עליהם עונש, הם רואים אותו כבלתי פרופורציונלי לאחריות האמיתית שלהם.

Myers & Ridl (1979) מצטטים בעניין זה מחקרים שערך הפסיכולוג הצרפתי Codol. במחקר אחד ביקש Codol מארבעה נבדקים לאמוד את אורכו של מוט. אחרי שכל אחד ציין את האומדן שלו, נמדד המוט, והמודד הודיע לנבדקים מהו אורכו האמיתי. אז התבקשו הנבדקים להעריך את איכות ההערכה שלהם בהשוואה לאחרים, וכולם העריכו שהאומדן שלהם היה מדויק יותר מזה של האחרים. במחקרים אחרים מצא Codol, שאנשים נוטים לראות עצמם ישרים יותר מאחרים ויצירתיים יותר מאחרים, משום שיושר ויצירתיות הן תכונות מועדפות על אנשים.

בהנחה שהיכולת לאתר שקרים אצל אחרים גם היא תכונה מועדפת, ניתן לשער, שאנשים יטו להעריך את יכולתם לגלות שקרים כטובה מהממוצע. אולם, זו היא הערכת יתר או הטיית שיפוט, משום שהקביעה אם מידע מסוים הוא נכון היא משימה קשה (Ekman, 1985). בהיעדר משוב מתקן, ובהסתמך על הדברים שהדובר אומר ולא על ביטויים רגשיים סותרים, אין ההצלחה בגילוי תואמת את הערכת היתר (Ekman, 1997).

לקושי לאבחן שקרים יש דוגמאות בחיי היום יום. פעמים רבות אין הקונה בחנויות לדברי מאפה בטוח שהסחורה טרייה. כדי לקבל תשובה, הוא מסתכל למוכר עמוק בעיניים ושואל: "האם זה טרי?" ההנחה היא, שאם העוגה היא בת יומיים, המוכר יודה בכך, וגם אם לא יודה, יוכל הקונה להבחין בשקר על-פי התנהגותו של המוכר. אלא ששני הדברים אינם מתרחשים. התשובה שהקונה מקבל היא, שהעוגה טרייה וזה אך יצאה מהתנור. אין גם סימן שיעיד, שהמוכר משקר. הקונה מסתמך על התחושה שלו, שהוא מסוגל להבחין בין אמת לשקר, וקונה את העוגה. הערכת היתר של יכולתנו לומר מתי אדם אחר משקר, מלווה תכופות בביטחון יתר, שהשיפוט שעשינו הוא נכון. תופעת ביטחון היתר נחקרה בעבר על-ידי Lichtenstein & Fischhoff (1977). נמצא, שאנשים מדווחים על ביטחון של 65%-70% כשהביצוע שלהם הוא אקראי (סביב 50% הצלחה). Lichtenstein & Fischhoff הציגו לפני הנבדקים שלהם שנים-עשר ציורי ילדים, וביקשו מהם לקבוע איזה ציור הוא מאירופה ואיזה מאסיה. כן התבקשו הנבדקים, להעריך את ההסתברות שהשיפוט הוא נכון. רמת ההצלחה הייתה 53% בלבד, ורמת הביטחון הממוצעת בשיפוט - 68%. במחקר אחר הוצגו שתיים-עשרה מניות הנסחרות בבורסה, ועל הנבדקים היה להעריך, איזו מניה תעלה ואיזו תרד בפרק זמן מסוים. רמת ההצלחה הייתה 47% בלבד, מעט פחות מקביעה אקראית, אולם רמת הביטחון הממוצעת הייתה 65%. המסקנה של החוקרים הייתה, שבטחון היתר הוא משמעותי ביותר, כשרמת הדיוק בשיפוט קרובה לרמה האקראית.

DeTurk & Miller (1990), חקרו את תופעת ביטחון היתר בתחום אבחון השקר, והציעו, שאנשים שהתבקשו לשפוט את אמינותם של דוברים, נוטים להעריך הערכת יתר את ההצלחה שלהם בשיפוט. הערכת היתר לפי DeTurk & Miller היא בין 10%-20% מעל רמת הביצוע האמיתית.

בטחון היתר מתגלה תכופות בעדויות של עדי ראייה. Deffenbacher (1980) סקר 43 מחקרים, שעסקו בקשר בין רמת הביטחון של עדי ראייה למידת הדיוק של העדות. נמצא, שאין קשר בין רמת הדיוק של העדות לרמת הביטחון, שבה היא מוצגת.

ניתן לצמצם ואף לבטל את בטחון היתר בשיפוט על-ידי משוב סדיר ומיידי. כך שחקני ברידג' מקצוענים וחזאי מזג אוויר, המקבלים משוב קבוע לגבי איכות ההחלטות שהם עושים, אינם מפגינים בטחון יתר בשיפוט (Keren, 1987; Murphy & Brown, 1984). נראה שקבלת משוב על הביצוע מחזירה את הביטחון בשיפוט לרמה מציאותית יותר.

בהמשך נקשור תופעות אלה לחקירה הפלילית בכלל ולבדיקה בפולגרף בפרט, אך קודם נדון בשתי הטיות שיפוט מרכזיות - הטיית העיגון והטיית הזמינות, שמציעות הסברים לתופעת הערכת היתר בגילוי שקרים.

הטיית העיגון: הטיית שיפוט הממלאת תפקיד מרכזי באבחון שקרים היא הטיית העיגון (Anchoring bias). ההטיה מציעה, שאומדן מתוקן איננו מרוחק מספיק מהאומדן הראשוני. Tversky & Kahneman (1974) הדגישו את ההטיה, כששאלו נבדקים אם השכיחות היחסית של חברות האו"ם מאפריקה גבוהה או נמוך מ-10%. הנבדקים העריכו את השכיחות היחסית כגבוהה יותר ותיקנו את הערך ל-25%. נבדקים אחרים נשאלו, האם השכיחות היחסית של חברות האו"ם מאפריקה גבוהה או נמוך מ-65%. האומדן הראשוני נראה להם גבוה מדי, והם תיקנו את השכיחות היחסית ל-45%. מהממצאים עולה, שבשני המקרים נותר התיקון קרוב מידי לאומדן ההתחלתי.

במצב, שבו מוטל על אדם להעריך את אמיתותן של אמירות, הוא נוטה להאמין יותר מאשר לפקפק. תופעה זו נצפתה במחקרים רבים וקרויה "הטיית האמת" (DePaulo, Stone & Lassiter, 1992; DePaulo, 1985). הטיית האמת ניתנת להסבר במונחים של עיגון. הרושם שמשאירים תכנם של הדברים הנאמרים הוא רושם חזק, ואלה משמשים נקודת התחלה או עוגן. אם עולה בלב השומע חשד, שהדברים שנאמרו אינם אמת, הוא מתקן, אולם התיקון איננו מספיק, וההתרשמות המוקדמת מתוכן הדברים מוסיפה להשפיע. התוצאה היא, שבמקרים רבים לא זוכה החשד לתמיכה, וליחיד לא נותר אלא להאמין למידע השקרי שנמסר לו (Zuckerman, Koestner, Colella & Alton, 1984).

בהיעדר משוב לגבי הכישלון, מתחזקת הטיית האמת, ומתחזקת התחושה, שאנחנו מסוגלים לקבוע, מתי אנשים משקרים ומתי הם אומרים אמת. התוצאה היא, שאנחנו מעריכים את עצמנו כתופסי שקרנים טובים מהממוצע.

מנקודת המבט של הדובר המצב שונה. כאן פועלת הטיית עיגון אחרת, הקרויה "אשליית השקיפות" (Illusion of transparency). לפי אשליית השקיפות, אדם מגזים ביכולתו של האחר לקרוא את מצבו הפנימי. אנשים קשובים למצבים הפנימיים שלהם ומתמקדים בהם. הם גם יודעים, שהאחרים אינם מסוגלים לחדור למחשבותיהם, לרגשותיהם ולתחושותיהם, ולקלוט אותם באותה צורה, שבה הם עצמם קולטים את מצבם הפנימי. אבל אותם אנשים מתקשים להעמיד עצמם במקום אותם האחרים, בגלל אפקט העיגון. התיקון שהם עושים איננו מספיק, וקיימת הרגשה, שהתחושות הפנימיות דולפות החוצה ומוסגרות, הרגשה שאינה מוצדקת על-פי ניתוח אובייקטיבי של המצב.

Gilovich, Savitsky & Medvec (1998), שחקרו את אשליית השקיפות מדגימים את ההטיה באמצעות סיפורו של אדגר אלן פו "הלב מספר סיפורים". גיבור הסיפור משתדל להיראות רגוע, בשעה שהוא משוחח עם שלושה חוקרי

משטרה. הדבר קשה לו לאור העובדה, שהשלושה עומדים בדיוק מעל המקום, שבו טמן את גופתו של אדם שרצח. הגיבור הופך חרד יותר ויותר, והוא מתחיל לשמוע פעימות לב, שאותן הוא מיחס לקרבן. הוא משתכנע שהקול, שבעצם הוא הלמות לבו שלו, נשמע גם על-ידי החוקרים. לבסוף, הוא לא עומד בלחץ ומסגיר את עצמו.

Gilovich et al. (1998) ערכו ניסוי, ולפיו הושבו חמישה נבדקים במעגל, וכל אחד בתורו סיפר סיפור. אחד שיקר ויתר הארבעה אמרו אמת. כל אחד מהמשתתפים דוברי האמת התבקש לקבוע מיהו השקרן, והשקרן התבקש להעריך את מספר המשתתפים שינחשו נכון שהוא זה ששיקר. בסיבוב הבא התחלף השקרן וכך נערכו חמישה סיבובים כשכל אחד מהמשתתפים סיפר בתורו סיפור שקרי. התוצאות הראו, שהשקרנים העריכו הערכת יתר את ההסתברות שיתגלו (48.8%) לעומת רמת גילוי ממשית של 25.6%, שאינה שונה מהניחוש האקראי של 25%. בשני שחזורים של הניסוי, שנועדו לבחון הסברים חלופיים לממצאים, התקבלו תוצאות דומות. התוצאות תומכות באשליית השקיפות. שקרנים חשים חשופים, למרות שהשקרנים שלהם אינם בולטים במיוחד.

אשליית השקיפות כמו הטיית האמת יכולה להיות מנוטרלת על-ידי משוב סדיר ומיידי. אם אדם מקבל מידע רצוף, ששקרו אינם מתגלים, תחושת השקיפות שלו פוחתת, והביטחון שלו ביכולתו לשקר גובר.

הטיית הזמינות: הטיית הזמינות (Availability) היא הטיית שיפוט אחרת, המוזכרת על-ידי Tversky & Kahneman (1974). הטיית הזמינות מתבססת על דוגמאות בולטות של אירועים דומים בעבר, שניתן להיזכר בהם בקלות. דוגמאות אלה משמשות בסיס להערכה, אם אירוע דומה יחזור בעתיד. כך, למשל, אדם שנשאל לגבי שכיחות התקפי הלב באוכלוסייה מסוימת, מעלה

בזיכרוננו דוגמאות של אנשים מאותה אוכלוסייה, שסבלו מהתקף לב, ועושה את ההערכה שלו על פי אותן הדוגמאות.

השימוש בדוגמאות עשוי להוביל להערכה נכונה, אך גם להכשיל את המעריך בטעות עקבית. כך, למשל, שאלו Tversky & Kahneman סטודנטים בארצות-הברית, האם ישראלים רבים יותר נהרגים בפעולות טירור מאשר בתאונות-דרכים. רוב הסטודנטים האמריקאים השיבו, שמספר קורבנות הטיור גדול יותר. הטעות הזו היא טעות של זמינות, משום שסטודנטים בארצות-הברית נחשפים לידיעות על אירועי טירור, הגובים מחיר דמים בישראל, ולא שומעים על תאונות-דרכים. קל להם יותר לשלף דוגמאות זמינות של נפגעי טירור בישראל, וקשה להם יותר למצוא דוגמאות לתאונות-דרכים, שאירעו במדינה רחוקה כמו ישראל.

Ross & Sicoly (1979) ערכו מחקר, שבדק את תפיסת האחריות של זוגות נשואים. הם ביקשו מ- 37 זוגות נשואים למלא שאלון לגבי היחסים הזוגיים, ומצאו, שכל אחד מבני הזוג מעריך, שחלקו בפעילויות כגון ניקוי הבית וטיפול בילדים גדול מזה שבן-הזוג האחר מייחס לו. Ross & Sicoly מסבירים זאת בהטיית הזמינות. כלומר, קל לנו לזכור דברים חיוביים שעשינו, וקשה לנו יותר לזכור מעשים דומים שעשו אחרים.

הסבר נוסף להערכת היתר באיתור שקרים הוא הסבר של זמינות. אירוע, שבו הצלחנו לגלות, שאדם אחר שיקר לנו, הוא אירוע מוצלח מבחינתנו, ויש סיכוי טוב שנזכור אותו. לעומת זאת, כמעט שאין לנו זיכרונות זמינים של מקרים, שבהם מישחו שיקר לנו, ולא הצלחנו לגלות את השקר, משום שרוב השקרים האלה אינם מתגלים לעולם. בהיעדר משוב לגבי הכישלונות שלנו, מתחזקת אצלנו התחושה, שאנחנו יודעים לומר מתי אנשים משקרים ומתי הם אומרים

אמת. תחושה זו תקבל ביטוי בהערכה, שאנו טובים יותר מהממוצע באיתור שקרים.

הטיית גילוי השקר ואשליית השקיפות בחקירה הפלילית

הטיית גילוי השקר היא אמונה, שאנחנו מסוגלים לקבוע מתי אנשים משקרים ומתי הם אומרים אמת. מותר לשער, שגם חוקרים פליליים שעיסוקם בגילוי שקרים חשופים לאותה הטיה. אם אכן כך, הדבר אמור להשפיע על החקירה הפלילית בכלל ועל היחס של החוקרים לבדיקת הפוליגרף, כלי המתחרה בהם באבחון שקרים, בפרט.

Kalbfleisch (1994) סיכמה 15 טקטיקות חקירה עיקריות, שכולן מכוונות לתמוך בחשד, שהתעורר אצל החוקר, ולשמר את הערכתו ביחס ליכולתו להבחין בין אמת לשקר. בין השיטות, שעליהן דיווחה Kalbfleisch מצויה ההפחדה. החוקר יכול להפחיד את החשוד עד שזה יגיע למסקנה, שכדאי לו לומר אמת ולהודות. אמירות כגון: "אל תשקר לי" או "האם אתה מצפה שאאמין לך?" נכללות בטקטיקה הזו. החוקר מתריס בפני הנחקר, שהוא יודע להבחין בין אמת לשקר, ואין לנחקר סיכוי להגן על עצמו באמצעות שקרים. התבטאות כזו מחזקת את הביטחון של החוקר בכישורי האבחון שלו. אם התכסיס מצליח, והנבדק מודה חלקית או מגלה מידע חדש, יזכור החוקר את המקרה כדוגמה בולטת ליכולתו להתמודד עם שקרים של נחקרים. טקטיקות חקירה אחרות כוללות פנייה אל ההגיון של הנחקר, כמו ההדגשה, שהשקר לא רק שהוא חסר תועלת, הוא עוד יחמיר את המצב. ניתן לחפש אי התאמות או סתירות בגרסת הנחקר, כדי להשתמש בהן מאוחר יותר ולהציגן לנחקר. הקושי להתמודד עם הסתירות, עשוי להוביל להסגרת מידע נוסף.

בטחון היתר שמפגין החוקר ביכולתו לאתר את שקריו של הנחקר, כופים על האחרון להילחץ, וגורמים לו לחפש הקלה. כתוצאה מכך הוא עשוי להסגיר את שקריו, אבל הוא עלול גם להודות בדברים שהוא לא עשה.

Gudjonsson (1992, ע' 225-226) מצטט את Noel Fellows, המתאר בספרו איך תהליכי חקירה הובילו להרשעתו ולמאסרו. בין היתר מתאר Fellows את בטחון היתר של החוקרים באשמתו, ומה הדבר עשה לו. Fellows היה שוטר לשעבר, שעבד כנהג מונית. ב - 1970 נאסר בחשד לרצח גובה חוב בן 67. לרוע המזל של Fellows, נמצא שמה של חמותו בפנקס השמות של הנרצח, ועד ראייה טען, שראה את הנרצח נכנס למונית ביום הרצח. בהתבסס על ה"ראיות" האלה, שוכנעה המשטרה ש - Fellows הוא הרוצח. הוא עבר חקירה משטרתית אינטנסיבית של כשש שעות, אולם לא הודה. המשטרה "שכנעה" עדים ש - Fellows שומר טינה לנרצח, למרות שמעולם לא פגש את האחרון. המשטרה "איבדה" ראיות, התומכות באליבי של Fellows, כמו רישומי חברת המוניות שבה עבד, המציינים היכן היה בזמן הרצח.

Fellows הורשע ברצח ונידון לשבע שנות מאסר. הוא שוחרר על תנאי לאחר ארבע שנים. מספר שנים מאוחר יותר נעצר הרוצח האמיתי, וב - 1985 זוכה Fellows מכל אשמה על-ידי בית-המשפט העליון באנגליה.

למרות ש - Fellows מעולם לא הודה, הוא מאיר את שיטות החקירה ואת הגורמים הפסיכולוגיים, שעלולים להוביל להודאת שווא של אנשים חזקים פחות: "באותו זמן, האדרנלין זרם, והרגשתי תחושה של פחד זוחלת בקרבי. מה למען השם קורה? חשבתי לעצמי, הם לא ימציאו דברים כאלה" (ע' 225). "הפחד גבר, כשהחוקר התחיל לומר דברים כמו: "אנחנו יודעים שעשית זאת. מדוע אינך מסיר את עול האשמה מעליך?" או - "אנחנו יודעים שלא התכוונת להרוג

אותו". כשהמשכתי לטעון לחפותי, הוא הפך נחוש יותר. החוקר התחיל לצעוק ולדפוק באגרופיו על הלוח. בשלב זה עטף אותי הפחד, ונשברתי. לא יכולתי לשלוט עוד ברגשותיי. ניסיתי ללחום בדמעות, אך הן המשיכו לזרום. נכנסתי להלם עמוק, ונלחמתי בעצמי כדי להוציא מילים מפיי" (ע' 225-226). "שש שעות של תשאול אינטנסיבי, והם עדיין אינם מאמינים אפילו למילה אחת שלי. כל מה שאמרתי וחזרתי ואמרתי היה, שמעולם לא נפגשתי עם הנרצח, ושאין לי קשר לרצח. סימני עייפות ותסכול הופיעו בפניהם ובקולם. המתח גבר, והם הפכו נרגזים יותר. השלמנו מעגל שלם, וחזרנו לנקודת ההתחלה. הסגנון שלהם הפך תוקפני יותר, והם העלו בי את מפלס הפחד על-ידי צעקות והטחת אגרופים בשולחן. הפחד גבר, אבל אם אתה חף מפשע, איך אתה יכול להודות בפשע שאותו לא ביצעת?" (ע' 226).

במהלך החקירה משתמשים חוקרים בתכסיסי חקירה, הדורשים מהם לשקר מחד ולהיות שקרנים טובים מאידך. זה עשוי להקטין את אשליית השקיפות, הכרוכה באמירת שקרים.

Underwager & Wakefield (1992) הדגישו את תדירות השקרים של החוקרים בחקירה הפלילית. אליהם מצטרף Leo (1992), המציין שהחקירה המשטרית המודרנית נשענת על שיטות פסיכולוגיות הכוללות תמרון, שכנוע ושקר. המטרה היא ליצור אווירה שתקדם את סיכויי ההודאה. Leo (1992), מזהה סוגים שונים של שקרים בחקירה. אחת מצורות השקר היא יצירת תחושה אצל הנחקר, שאין הוא בחזקת חשוד אלא בחזקת מרואיין בלבד. ניתן לעשות זאת על-ידי אמירות כגון: "אתה חופשי ללכת מתי שתרצה". או "אתה לא חייב להשיב על השאלות, אתה עושה זאת מרצונך". שיטת הונאה אחרת היא להפחית מחומרת העבירה או להגזים בה. כך, למשל, יכול החוקר לספר לחשוד ברצח שהקורבן עדיין בחיים, ולקוות שידעיה זו תגרום לנחקר להסגיר מידע. החוקר יכול גם להגזים בחומרת העבירה, ולספר לנחקר שסכום הכסף

שבו מעל, גדול לעין שיעור מהסכום האמיתי שנלקח. הרעיון הוא, שהנחקר ירצה לתקן את הרושם, שנוצר אצל החוקר, ויודה בסכום הנמוך יותר.

שיטות חקירה אחרות, הנשענות על הונאת הנחקר, הן משחקי התפקיד. החוקר מציג עצמו כידידו של הנחקר הרוצה בטובתו, מביע סימפאטיה והבנה למעשה, כדי לעודד את הנחקר לשתף פעולה. החוקר יכול, למשל, לומר: "אין ספק, שהפיתוי היה גדול, וכל אחד היה מנצל את ההזדמנות". הרעיון הוא, שיצירת אווירה תומכת, תיצור לנחקר ביטחון, ובהעדר צנזורה הוא יטה לספק מידע רב יותר.

סוג אחר של שקר בחקירה מציע לנחקר סיבות מקלות. החוקר יכול להציע לחשוד במעילה, שהאשמה למעשיו היא השכר הנמוך שקיבל או תנאי העבודה הירודים שלו. זה מאפשר לנחקר לתלות את האשם בסיבות חיצוניות, ובכך סולל החוקר את הדרך להודאה. ההונאה כאן קשורה ביצירת הרושם, שהנחקר איננו אחראי ואיננו צפוי לעונש על מעשיו.

אחד השקרים הנפוצים ביותר היא ההבטחה. החוקר מבטיח לנחקר שהודאה תסייע לו, או שהוא, החוקר, יעזור לו לקבל עונש קל יותר אם רק יודה, ויראה שהוא מתחרט על מעשיו. הבטחות כאלה יוצרות ציפיות אצל הנחקר ציפיות שלא יתגשמו.

חוקרים נוטים, לעתים, להציג עצמם כמישהו אחר. כך מופיע חוקר ומתחזה לכומר, לעיתונאי, לעורך-דין, לפסיכולוג ואפילו לאסיר. כל זאת, כדי להשיג מידע מפליל על הנחקר.

חוקרים מציגים לפעמים הוכחות מפוברקות לשקרים קודמים של הנחקר, כגון: "אל תאמר לי, שלא נהגת במכונית שלך בשבוע האחרון. המאפרה במכונית מלאה בדלי סיגריות טריים". השקר יכול לקבל ביטוי ברמיזה, שבקרוב יהיו בידי החוקר הוכחות, שהנחקר משקר. למשל: "יש לי פגישה עם הבוס שלך בעוד

דקות אחדות. האם אתה רוצה לספר לי דבר מה קודם לכן?" הוכחות מפוברקות אחרות מתייחסות לשותף, שהסגיר את הנחקר ועומד להעיד נגדו, או לראיה שנמצאה, ומוכיחה את אשמתו של החשוד (כטביעת אצבע, ככתם דם או כקוצת שיער).

שקר מסוג אחר כרוך בביום מסדר זיהוי, שבו "עד" שנשכר לצורך העניין מזהה את הנחקר. יש שמביאים את הנחקר ל"בדיקה בפוליגרף", מצמידים לגופו מספר אביזרים אופייניים, שואלים אותו מספר שאלות, קובעים ששקר בבדיקה ולוחצים עליו להודות.

בחקירה עומדת למבחן גם אשליית השקיפות של הנחקר. זו מתגברת עקב השימוש בתכסיסי חקירה, שנועדו להפוך את הנחקר לשקוף יותר ולפגיע יותר. לרמת השכלול הגבוהה ביותר מגיעה אשליית השקיפות של הנחקר בבדיקת הפוליגרף, וגם לכך נתייחס.

ניצול אשליית השקיפות בבדיקת הפוליגרף: אשליית השקיפות של הנחקר מתגברת עקב השימוש בתכסיסי חקירה, שנועדו להפוך את הנחקר לשקוף יותר ולפגיע יותר. לרמת השכלול הגבוהה ביותר מגיעה אשליית השקיפות של הנחקר בבדיקת הפוליגרף, שבה חש הנבדק חשוף יותר מאשר בצורות אחרות של חקירה. כבר כשהוא מביע את הסכמתו להיבדק, חש הנחקר חוסר אונים מול מכשיר טכנולוגי, שפותח כדי לחשוף את שקריו באמצעות תהליכים גופניים פנימיים, שלכל היותר יש לו שליטה חלקית בהם. תקוותו של דובר השקר היא, שעצם ההסכמה להיבדק, תספיק כדי לשכנע את החוקר שהוא דובר אמת, ולא יהיה צורך לבצע את הבדיקה.

כשנכזבת תוחלתו של הנחקר, והוא מוזמן לבדיקה, הוא מגלה, שמולו ניצב חוקר מיומן, שמציג עצמו כמומחה לאבחון שקרים. הנחקר חש באיום. נוסף, שהבודק עושה פעולות, שנועדו לחזק את התחושה הזו. כך, הבודק יכול ללבוש

חלוק לבן, כמו זה של רופאים, ובכך לחזק את הרושם, שתוכו וקרבו של הנחקר חשופים וגלויים לפניו. הבודק מציג סדרת שאלות, העוסקות בבריאותו של הנחקר, ושל ההיסטוריה של המחלות הגופניות והנפשיות שלו. התעניינות רפואית זו תורמת גם היא את חלקה לתחושת השקיפות של הנחקר. באין ברירה, מספר הנחקר דברים על עצמו, שבדרך-כלל אין הוא מגלה אותם, ומפקיד אותם בידי הבודק. גילויים אלה מבהירים לנחקר, שמידע על עצמו דולף אל האיש שמולו באין יכולת לעצור, ותחושת השקיפות מתחזקת. כשמנוסחות השאלות, חש הנבדק שהוא מסכים להישאל שאלות, שבתנאים אחרים ספק אם היה מוכן להשיב עליהן. הוא חש בהשפעה הגדולה של הבודק עליו, ואין לו דרך להתגונן. הבודק מחבר לזרועו כרית למדידת לחץ דם (מחזק את תדמית הרופא), ומצמיד לאצבעות ידו האחרת לוחיות מתכת. בכך מנוטרלות שתי ידיו של הנבדק. עוד מצמיד הבודק לחזה ולבטן של הנבדק צינורות גומי שלוחצים על גופו, ונותנים את התחושה של קשירה לכיסא. תחושת חוסר הישע של הנבדק מתעצמת. כדי להפחית מעט מהמתח, יש נבדקים המתבדחים שהם קשורים לכיסא חשמלי. יש בכך כדי להמחיש את חוסר האונים שלהם.

כשמתחילה החקירה, חש הנבדק בהלמות לבו, בחיורון פניו, בנשימה הבלתי סדירה שלו. יש לו תחושה, שפולשים אל תוך הגוף שלו פנימה, בלי שתהיה לו שליטה, ותחושה זו מאיימת עליו. הנבדק שואל את עצמו האם הוא נתפס בשקרים, ובאין משוב מהבודק, מתחזקת תחושת אי הוודאות, ויחד אתה הרגשת השקיפות. הליך מקובל בבדיקת הפוליוגרף הוא השימוש במבחן גירוי. המבחן מוצג לנבדק כניסיון של הבודק לבחון אם הוא בכלל מתאים להיבדק, אולם מטרתו האמיתית היא לשכנע את הנבדק ביעילות הבדיקה. הנבדק מתבקש לבחור בקלף או מספר או צורה וכד', ואז הוא מחובר לפוליוגרף ונשאל אם בחר בכל אחד מחמישה - שישה קלפים, כולל זה שנבחר על ידו. הנבדק נדרש להכחיש, שבחר בקלף המוצג לו, וכשמוצג הקלף שנבחר הנבדק משקר. הבודק, לאחר שבחן את תגובות הנבדק לכל הקלפים שהוצגו, מגלה את הקלף הנכון.

הגילוי מבהיר לנבדק שאין לו שליטה בתגובותיו, וגורם לו להיות מוטרד מהבדיקה. יש מי שלא מסוגל לעמוד בכך ומחליט להודות. פעמים זו הודאת שווא.

מטרות המחקר הנוכחי

הטיית גילוי השקר ואשליית השקיפות של החוקרים נבחנו במחקר הנוכחי. הטיית גילוי השקר מתייחסת לאמונה של החוקרים, שהם מסוגלים לאבחן שקרים טוב יותר מאחרים. אשליית השקיפות מתייחסת להערכה נמוכה מידי של היכולת לספר שקרים. הטיות אלה אינן משקפות נכון את המציאות. העניין יתברר כשיבחן הקשר בין העמדה המוצהרת וההתנהגות הממשית לרמת ההצלחה האמיתית של החוקרים בגילוי שקרים. בנוסף להטיית גילוי השקר יש לצפות שיתגלה גם בטחון יתר של החוקרים בשיפוטי שקר ואמת שהם עושים, למרות שרמת ההצלחה לא תהיה שונה מהרמה האקראית. לבסוף, למשתתפים ניתן משוב שרירותי לגבי מידת ההצלחה שלהם בשיפוט. המטרה הייתה לבחון איך משפיע המשוב על הטיות השיפוט שהוזכרו ועל הקשר ביניהם. במחקר שידובר בו להלן, השתתפו חוקרים פליליים וחוקרי משטרה צבאית, שהביאו נחקרים לבדיקה בפוליגרף. עבורם זה היה אך טבעי לקחת חלק במחקר העוסק בגילוי שקרים. זה גם הקל על הסתרת המטרה האמיתית של המחקר - הטיות השיפוט.

תיאור המחקר ותוצאותיו העיקריות

כלי המחקר: גרסה של מבחן תיאור האנשים (DePaulo & Rosenthal, 1979) שימשה כלי בניסוי. שמונה צעירים כבני 17-18 צולמו בווידיאו בשעה שהם מתארים אדם, שאותו הם אוהבים, כאילו הם שונאים אותו, ואדם השנוא כאילו הם אוהבים אותו. הצעירים התבקשו להיות משכנעים בכל התיאורים שלהם, במטרה לגרום לאנשים, שמקצועם הוא גילוי שקרים (בודקי פוליגרף),

להאמין שהם אומרים אמת. עוד נאמר לצעירים, שהמטלה היא קשה, ורק אנשים אינטליגנטיים בעלי רצון חזק ושליטה עצמית יצליחו בה.

לצעירים ניתנה דקה להתכונן לכל תיאור, ואז צולמו במלוא גופם בווידיאו במשך כחצי דקה. 32 התיאורים המוקלטים חולקו באופן שווה לארבע קלטות. כל קלטת הציגה שמונה תיאורים, שנעשו על-ידי שמונה דוברים שונים, באופן שמספר דומה של תיאורי אמת ותיאורי שקר לגבי אנשים אהובים ואנשים שנאיים יופיעו בכל קלטת. סדר הופעת הדוברים בכל אחת מהקלטות היה מקרי. בין כל שני תיאורים רצופים נותר מרווח של 20 שניות כדי לתת לשופט אפשרות להשיב לשאלות לגבי אמינותו של הדובר.

משתתפים: במחקר השתתפו 36 חוקרי משטרה וחוקרי משטרה צבאית, שהביאו נבדקים לבדיקה בפוליגרף, והסכימו להשתתף במחקר על גילוי שקרים. לצדם השתתפו במחקר 24 אנשי סגל מהמטה הארצי של המשטרה, שחלקם היו בעבר חוקרים אך כיום לא עוסקים בכך. בסך הכול נכללו במדגם 43 גברים ו- 17 נשים בגיל ממוצע 32.47 (SD=9.25). המדגם היה הטרוגני מבחינת המעמד החברתי - כלכלי של משתתפיו.

הליך: המשתתפים נבדקו באופן יחידני. תחילה נאסף מידע כללי על הנבדק (גיל, מין, בריאות, שטף בעברית וכד').

בשלב המקדים, התבקשו המשתתפים לדרג את יכולתם לספר שקרים בהשוואה לאחרים. הדירוג נעשה על רצף בן תשעה שלבים, כשדירוג 1 משקף יכולת טובה הרבה פחות מאחרים, דירוג 5 - יכולת דומה לזו של אחרים, ודירוג 9 - יכולת טובה בהרבה מזו של אחרים.

השאלה השנייה התייחסה ליכולת של המשתתפים לגלות שקרים. גם כאן התבקשו המשתתפים לתת את תשובתם על רצף בן תשעה שלבים. הדירוג הנמוך

של הרצף הגדיר יכולת טובה פחות מאחרים לגלות שקרים, והדירוג הגבוה - יכולת טובה בהרבה מאחרים.

עמדת המשתתפים לגבי יכולתם לגלות שקרים או לספר שקרים איננה משקפת בהכרח התנהגות ממשית. נזכיר בהקשר זה את העבודה של Corey (1937) שמצא, שסטודנטים נטו לרמות במבחן, למרות שהביעו עמדות השוללות שקר ורמאות.

בשלב הראשון, כדי לבחון אם ההתנהגות הממשית דומה לעמדה שהביעו הנבדקים, התבקשו המשתתפים במחקר לצפות באותם שמונה צעירים, שצולמו כשהם מתארים אנשים שהם אוהבים או שונאים. מחצית התיאורים היו אמת לאמיתה ומחציתם האחרת שקרים. המשתתפים התבקשו לקבוע אם הצעיר שבו צפו אומר אמת או משקר. כדי להגביר מוטיבציה, נאמר למשתתפים, שבמחקרים קודמים נמצא, שאנשים אינטליגנטיים, שעתידיים להצליח בחיים, הם אלה המסוגלים לקבוע מתי אדם אומר אמת ומתי הוא משקר.

במחקר נבחנה גם שאלת בטחון היתר בשיפוט. לצורך כך התבקשו המשתתפים להציג על רצף של תשעה שלבים את רמת הביטחון שלהם לגבי כל אחת מההחלטות שעשו. לבסוף, התבקשו משתתפי המחקר להעריך כמה פעמים הצליחו לאתר שקרנים ודוברי אמת בין הדוברים.

אפשרויות התשובה השתנו בין אפס הצלחות לשמונה הצלחות.

תפיסת היכולת לאבחן שקרים, המוערכת ביתר תיחלש, אם היחיד זוכה לשוב והופך מודע לכישלונותיו. כדי לבדוק אם אכן אלה הם פני הדברים קיבלו הנבדקים משוב לגבי הביצוע שלהם. קבוצה אחת של 20 משתתפים (12 חוקרים ו- 8 אנשי סגל) קיבלה משוב חיובי, שהצביע על הצלחה ב- 7 מתוך 8 שיפוטי התיאורים שעשו. קבוצה אחרת בהרכב דומה של חוקרים ואנשי סגל קיבלה

משוב שלילי, שציון, שהם נכשלו ב - 7 מתוך 8 ההחלטות שקיבלו. הקבוצה השלישית, גם היא באותו הרכב של משתתפים, שימשה קבוצת ביקורת, ולא קיבלה כל משוב. ראוי לציין, שהמשוב היה שרירותי, ולא התייחס לביצוע האמיתי של המשתתפים. עוד נועד המשוב לתת מענה לשאלה, האם קיימת הכללה מאבחון שקר לסיפור שקר. במילים אחרות, האם משוב לגבי יכולת גילוי השקר ישפיע גם על אשליית השקיפות של המשתתף.

בשלב השני של הניסוי, לאחר ששתי קבוצות המשוב קיבלו מידע לגבי הביצוע שלהם, הוצגה למשתתפים קלטת אחרת, ובה אותם שמונה דוברים צעירים. אלא שהפעם תיאר כל אחד מהם אדם אחר (לא זה שתואר בסדרה הראשונה). כך, חלק מהדוברים ששיקרו בסדרה הראשונה אמרו אמת בסדרה השנייה. דוברים אחרים, שאמרו אמת בסדרה הראשונה, שיקרו בשנייה. היו דוברים שחזרו ושיקרו בפעם השנייה ואחרים שחזרו ואמרו אמת. שוב התבקשו הנבדקים להחליט לגבי האמינות של כל דובר, ולהציג את רמת הביטחון שלהם בשיפוט. בסיום שמונת הקטעים, התבקשו הנבדקים לשוב ולהעריך את מספר ההצלחות שלהם, את היכולת שלהם לגלות שקרים ואת היכולת שלהם לספר שקרים. יש לציין, שהקלטות והסדר שבהם הוצגו השתנו ממשתתף למשתתף בכל קבוצת משוב.

בסיום חלק זה הודה הנסיין למשתתפים, וסיפר להם על הניסוי ועל מטרותיו.

תוצאות

תפיסת היכולת לגלות שקרים ותפיסת היכולת לספר שקרים: חושבו הדירוגים הממוצעים של היכולת לגלות שקרים ושל היכולת לספר שקרים, שנמסרו על-ידי החוקרים ועל-ידי אנשי הסגל. אלה מופיעים בלוח מס' 1.

הדירוגים נותחו בניתוח שונות במערך של ארבעה גורמים. שני גורמים היו בין נבדקים (חוקרים מול אנשי סגל; שלושת תנאי המשוב), ושני גורמים היו בתוך

נבדקים (היכולת לגלות שקרים מול היכולת לספר שקרים וסדר השיפוט). שני הגורמים האחרונים נותחו בהליך של מדידות חוזרות.

לוח מס' 1: מדדים (ממוצעים וסטיות תקן) של תפיסת היכולת לגלות שקרים ושל תפיסת היכולת לספר שקרים שקובצו מתוך הדיווחים של חוקרים ושל אנשי סגל במטה הארצי של המשטרה, בשני צעדי השיפוט

צעדי שיפוט		תפיסת היכולת לגלות שקרים			תפיסת היכולת לספר שקרים		
		1	2	ממוצע הממוצעים	1	2	ממוצע הממוצעים
חוקרים N=36	ממוצע	6.14	5.86	*6.00	4.78	4.81	4.79
	סטיית תקן	1.03	1.03	0.98	2.04	2.12	2.05
אנשי סגל N=24	ממוצע	6.00	5.46	*5.73	3.96	4.00	3.98
	סטיית תקן	1.04	1.04	0.88	1.97	2.06	1.99
כל המדגם N=60	ממוצע	6.08	5.70	**5.89	4.45	4.48	**4.47
	סטיית תקן	***	***	***	***	***	***
		1.04	1.05	0.95	2.05	2.13	2.06

ערכים גבוהים משקפים יכולת נתפסת גבוהה.

הערה:

* להבדל בין חוקרים ואנשי סגל: $F(1,56)=2.92$, $p=.093$;
 ** להבדל בין היכולת לגלות ולספר שקרים: $F(1,56)=26.5$, $p<.0001$;
 *** להבדל בסדר השיפוט: $F(1,56)=12.9$, $p<.001$.

לא נמצא אפקט עיקרי מובהק שיבחין בין שתי קבוצות המשתתפים. עיון בלוח מס' 1 מגלה אמנם הערכות מעט גבוהות יותר של החוקרים מול אלה של אנשי הסגל, אולם אין ליחס להבדלים משמעות רבה מדי. שני הגורמים בתוך נבדקים

הצביעו על אפקטים עיקריים בעלי מובהקות סטטיסטית. כך, היכולת הנתפסת של המשתתפים לגלות שקרים גבוהה בצורה מובהקת מהיכולת הנתפסת לספר שקרים, תופעה זו מתגלה בבירור בלוח מס' 1. עוד התגלה אפקט עיקרי מובהק של סדר השיפוט ואפקט אינטראקציה מובהק בין תפיסת היכולות וסדר השיפוט, $F(1,56)=12.9, p < .001$. האפקטים האלה מצביעים על כך שבסדרת השיפוט השנייה יש ירידה ביכולת הנתפסת לגלות שקרים, ואין שינוי בתפיסת היכולת לספר שקרים.

לא נמצא אפקט עיקרי מובהק לתנאי המשוב. פירוש הדבר, שמלכתחילה לא היו הבדלים משמעותיים בין המשתתפים בתנאי הניסוי השונים בהערכת היכולת שלהם לגלות ולספר שקרים (ראה לוח מס' 2).

אפקט מובהק של אינטראקציה התגלה בין סדר השיפוט ותנאי המשוב, $F(2,56)=13.4, p < .0001$. זה אומר לנו, שהשינויים בתפיסת היכולת לגלות שקרים ולספר אותם היא תוצאה של המשוב. לוח מס' 2 מגלה, שמשוב חיובי מוביל לעליה הן בתפיסת היכולת לגלות שקרים והן בתפיסת היכולת לספר שקרים. משוב שלילי מוביל לירידה בתפיסת היכולות לגלות שקרים ולספר שקרים. העדר משוב מוביל להפחתה מסוימת בתפיסה הגבוהה ממילא של היכולת לגלות שקרים, ולעליה בתפיסה הנמוכה יחסית של היכולת לספר שקרים. ניתן לייחס מצב זה לתופעת ההתכנסות (רגרסיה) אל הממוצע. אפקט האינטראקציה מלמד, שקיימת הכללה מהיכולת הנתפסת לגלות שקרים, שאלה מתייחס המשוב, אל תפיסת היכולת לספר שקרים. כל יתר האינטראקציות לא הראו מובהקות סטטיסטית.

לוח מס' 2: מדדים (ממוצעים וסטיות תקן) של תפיסת היכולת לגלות שקרים ותפיסת היכולת לספר שקרים לפני המשוב ולאחריו, בשלושת תנאי המשוב

תנאי משוב		היכולת לגלות שקרים		היכולת לספר שקרים	
משוב חיובי (N=20)	ממוצע סטיית תקן	לפני	אחרי	לפני	אחרי
				4.00	4.25
				2.02	2.26
				5.70	4.75
				1.01	2.09
				6.30	4.45
				0.78	2.01

ערכים גבוהים משקפים יכולת נתפסת גבוהה.

הערה: להבדל בין תנאי המשוב, $p=.81$, $F(2,56)=0.22$.

רמת ההצלחה הממשית בשיפוט שקרים

ממוצעי ההצלחות של החוקרים ואנשי הסגל באבחון נכון של אמת ושקר מופיעים בלוח מס' 3. על הנתונים בלוח זה נעשה ניתוח שונות דו-גורמי (חוקרים מול אנשי סגל; סדר השיפוט) עם מדידות חוזרות עבור גורם הסדר. לא נמצא כל אפקט מובהק. המשמעות היא, שגם החוקרים וגם אנשי הסגל נכשלו כישלון חרוץ בגילוי שקרים, ולא היה הבדל מבחינה זו בין סדרת השיפוט הראשונה לזו השנייה.

לוח מס' 3: מדדים (ממוצעים וסטיות תקן) של ההצלחה בשיפוט של החוקרים
ואנשי הסגל בשני צעדי השיפוט

רמת ביטחון			צעדי שיפוט	
ממוצעת	סדרה 2	סדרה 1		
3.81	3.44	4.17	ממוצע	חוקרים N=36
0.94	1.30	1.38	סטיית תקן	
3.42	3.46	3.38	ממוצע	אנשי סגל N=24
1.12	1.26	1.75	סטיית תקן	
3.65	3.45	3.85	ממוצע	כל המדגם N=60
1.03	1.28	1.59	סטיית תקן	

ערכים גבוהים מ - 4.00 משקפים הצלחה גבוהה מהרמה האקראית.

רמת הביטחון בשיפוט

רמת הביטחון הממוצעת שהפגינו החוקרים ואנשי הסגל בסדרת השיפטים הראשונה והשנייה מופיעים בלוח מס' 4. על הנתונים בלוח זה ואלה שבלוח מס' 5 נערך ניתוח שונות תלת גורמי (חוקרים מול אנשי סגל; תנאי המשוב; סדר השיפוט) עם מדידות חוזרות עבור גורם הסדר.

הניתוח העלה אפקט מובהק של סדר. בלוחות מס' 4 ומספר 5 ניתן להבחין בירידה בביטחון המופגן מהסדרה הראשונה של השיפטים לסדרה השנייה. מגמה זו מופיעה גם אצל החוקרים וגם אצל אנשי הסגל וכן בשלושת תנאי המשוב. נראה גם, שהחוקרים מפגינים מעט יותר ביטחון בשיפוט מאנשי הסגל למרות שהאפקט איננו מובהק.

רמת הביטחון הנמוכה ביותר שנמדדה (5.74), גבוהה בצורה מובהקת מהרמה האמצעית (5), $Z=2.71$, $p<.01$. מכאן שרמות הביטחון הגבוהות יותר לא כל שכן. מדובר אפוא בבטחון יתר.

לוח מס' 4: מדדים (ממוצעים וסטיות תקן) של רמת הביטחון בשיפוט, שעליה דיווחו החוקרים ואנשי הסגל בשני צעדי השיפוט

רמת ביטחון			צעדי שיפוט	
ממוצעת	סדרה 2	סדרה 1	תנאי משוב	
6.26	6.09	6.43	ממוצע	חוקרים N=36
0.88	1.10	0.81	סטיית תקן	
5.95	5.74	6.16	ממוצע	אנשי סגל N=24
1.27	1.31	1.31	סטיית תקן	
6.14	5.95	6.32	ממוצע	כל המדגם N=60
1.07	1.20	1.05	סטיית תקן	

ערכים גבוהים משקפים רמת ביטחון גבוהה.

הערה: להבדל בין חוקרים ואנשי סגל, $p=.31$, $F(1,56)=1.05$; להבדל בין השיפוט הראשון לשני, $p<.0001$, $F(1,56)=16.75$.

לוח מס' 5: מדדים (ממוצעים וסטיות תקן) של רמת הביטחון בשיפוט, שעליה דיווחו הנבדקים בסדרת השיפטים הראשונה והשנייה, בשלושה תנאי משוב

רמת ביטחון			צעדי שיפוט	
ממוצעת	2	1	תנאי משוב	
6.03	5.79	6.28	ממוצע	משוב חיובי N=20
1.13	1.21	1.17	סטיית תקן	
5.92	5.89	5.96	ממוצע	אין משוב N=20
0.91	0.77	1.18	סטיית תקן	
6.46	6.19	6.74	ממוצע	משוב שלילי N=20
1.07	1.19	1.00	סטיית תקן	

ערכים גבוהים משקפים רמת ביטחון גבוהה.

הערה: להבדל בין תנאי המשוב, $p=.28$, $F(2,56)=1.31$.

ביטחון היתר מקבל ביטוי נוסף כשמשווים את רמת הביטחון הממוצעת, שעליה דווחו הנבדקים עם רמת ההצלחה הממשית של המשתתפים בגילוי שקרנים ובאיתור דוברי האמת (ראה לוח 3). מסתבר, שדיווחי ההצלחה גבוהים יותר מהביצוע האמיתי.

הערכת ההצלחה בשיפוט: החוקרים ואנשי הסגל התבקשו להעריך בכמה מהשיפטים הם הצליחו. מספר ההצלחות הממוצע בסדרת השיפטים הראשונה והשנייה מופיעים בלוח מס' 6. לוח מס' 7 מציג את מספר ההצלחות הממוצע על-פי הערכת הנבדקים בשלושת תנאי המשוב.

ניתוח שונות תלת גורמי (חוקרים מול אנשי סגל; תנאי המשוב; סדר השיפוט) עם מדידות חוזרות עבור גורם הסדר, שנערך על הערכת ההצלחה, העלה אפקט עיקרי מובהק לסדר השיפוט. האפקט קשור בירידה במספר ההצלחות, המדווחות בסדרת השיפוט השנייה יחסית לזו הראשונה. ירידה זו מופיעה גם אצל החוקרים וגם אצל אנשי הסגל (לוח מס' 6) וכן בשלושת תנאי המשוב (לוח מס' 7). לא נמצא כל אפקט מובהק אחר, לא אפקט עיקרי ולא אפקט של אינטראקציה.

לוח מס' 6 מראה, שגם החוקרים וגם אנשי הסגל דירגו את רמת ההצלחה שלהם גבוה יותר מההסתברות האקראית להצלחה (4 הצלחות מתוך 8 ניסיונות). השוואה עם מספר השיפטים הנכונים (ראה לעיל) מעלה, ששתי קבוצות המשתתפים העריכו ביתר את רמת ההצלחה שלהם.

לוח מס' 6: מדדים (ממוצעים וסטיות תקן) של רמת ההצלחה בשיפוט, שעליה דיווחו החוקרים ואנשי הסגל בשני צעדי השיפוט

רמת ההצלחה בשיפוט			צעדי שיפוט	
ממוצעת	סדרה 2	סדרה 1	תנאי משוב	
4.40	4.17	4.64	ממוצע	חוקרים N=36
1.29	1.34	1.44	סטיית תקן	
4.40	4.08	4.71	ממוצע	אנשי סגל N=24
1.32	1.41	1.46	סטיית תקן	
4.40	4.13	4.67	ממוצע	כל המדגם N=60
1.30	1.37	1.45	סטיית תקן	

ערכים גבוהים משקפים הערכה גבוהה של הצלחה בשיפוט.

הערה: להבדל בין חוקרים ואנשי סגל, $F(1,56)=0.00$, $p=.98$; להבדל בין סדר השיפוט, $F(1,56)=15.25$, $p<.0005$.

לוח מס' 7: מדדים (ממוצעים וסטיות תקן) של רמת ההצלחה בשיפוט, שעליה דיווחו הנבדקים בשני צעדי השיפוט, בשלושה תנאי משוב

רמת ההצלחה הנתפסת			צעדי שיפוט	
ממוצעת	סדרה 2	סדרה 1	תנאי משוב	
4.60	4.35	4.85	ממוצע	משוב חיובי N=20
1.22	1.06	1.53	סטיית תקן	
4.40	4.30	4.50	ממוצע	אין משוב N=20
1.43	1.55	1.43	סטיית תקן	
4.20	3.75	4.65	ממוצע	משוב שלילי N=20
1.22	1.37	1.35	סטיית תקן	

ערכים גבוהים משקפים הערכה גבוהה של הצלחה בשיפוט.

הערה: להבדל בין תנאי המשוב, $F(2,56)=0.45$, $p=.64$.

דיון

הממצא העיקרי של מחקר זה הינו, שחוקרי משטרה וחוקרי משטרה צבאית לוקים בהערכת יתר לגבי יכולתם לאתר שקרים. כשמעמידים את העמדה הזו לבחינה התנהגותית, מתגלה בטחון יתר בשיפוט אמת ושקר של אמירות. תופעה זו איננה מיוחדת לחוקרים, ונצפתה גם אצל אנשי הסגל וגם אצל קבוצות נבדקים שונות בעבר.

תופעה אחרת שנחקרה בעבר בעיקר על אוכלוסייה של סטודנטים, וחזרה ונמצאה גם במחקר הנוכחי היא אשליית השקיפות או הערכת חסר של היכולת לשקר ולהצליח בכך. נראה, שאשליית השקיפות היא הטיה כללית המשותפת לכולם, כולל מי שעוסק בשקרים ובחשיפתם מעשה יום ביומו, כמו חוקרי משטרה.

ההתייחסות אל התופעות הללו כאל הטיות שיפוט פירושה, שהיכולת לאתר שקרים המוערכת ביתר ואשליית השקיפות המוערכת בחסר, לא רק שאינם משקפים מציאות, הם מעוותים אותה. למעשה, אנשים מתקשים לגלות מתי אחרים משקרים, והם מצליחים להעביר מסרים שקריים טוב יותר ממה שהם חושבים (Kraut ; 1988, DePaulo, Kirkendol, Tang & O'Brien, 1980).

בהמשך לכך ניתן לשאול, האם הממצאים הללו משליכים על תפקודם של חוקרים במהלך החקירה? כדי לתמוך בתפיסת היכולת שלהם לאתר שקרים, נוטים אנשים להאמין לדובר, ומקבלים את דבריו כמות שהם. מצב זה מבטיח, שבאותם מקרים, שבהם החוקר לא קרא לאיש שמסר את הדברים שקרן, הוא לא ידע כלל, שהוא היה קרבן לשקר. כך נחסך ממנו משוב של אי הצלחה בגילוי השקר.

במקרים רבים אחרים, חושד החוקר, שהסיפור של הנחקר איננו אמת, ומחפש הוכחה שתתמוך בחשד. כאן משמשת גרסתו הראשונה של הנחקר עוגן, שאלה מתייחס החוקר ואותה הוא צריך לתקן. בגלל אפקט העיגון, צריכה ההוכחה להיות משכנעת מאוד קודם שהחוקר יקרא לנחקר שקר. במקרים רבים הוכחה כזו איננה בנמצא, והחוקר חוזר בו מהחשד ומאמין לנחקר. החוקר שואל, אפוא, מספר שאלות מתבקשות, ובהיעדר תמיכה לחשד, מקבל החוקר את גרסת הנחקר. הדבר קורה בחלק נכבד מהאירועים הנחקרים, ובכך מסתיימת החקירה. לחוקר אין משוב אם פעל נכון כאשר שחרר את הנחקר אם לא, אבל מטבע הדברים, שהחוקר יחוש שהוא פעל נכון. חקירות מסוג זה לא מותירות דוגמאות זמינות של הצלחות או כישלונות באבחון שקר בתודעתו של החוקר.

במקרים אחרים, משקיע החוקר מאמצים גדולים יותר בביסוס החשד. מאמצים אלה נושאים פרי, אם הוא מצליח במהלך התשאול, לגרום לנחקר לשנות מעט את גרסתו. הנחקר משתחרר, ובכך מסתיימת החקירה. גם במקרה זה נותר החוקר ללא משוב אמיתי לגבי הצלחה או כישלון, אם-כי הוא עשוי לחוש סיפוק מכך, שהצליח לגרום לנחקר לדייק יותר.

במקרים בודדים זוכה החשד לביסוס לאור תשובותיו של הנחקר או לאור מידע חיצוני, שהגיע לידיעת החוקר. במקרה כזה, יפעיל החוקר טקטיקות חקירה כמו אלה שתיארנו קודם לכן, כדי לאמת סופית את החשד אם על-ידי הודאה של הנחקר או על-ידי איתור מידע נוסף, שישים קץ לפקפוקים שעוד נותרו.

לעתים, אין נחקר מחזיק מעמד, ומודה במעשה המיוחס לו (וזו עלולה להיות הודאת שווא, שתתברר מאוחר יותר, אם בכלל). בכל מקרה, ההודאה תומכת בהערכה העצמית של החוקר. החוקר רושם הצלחות מסוג זה לזכותו (גם אם יש לו שותפים, שחלקם בהצלחה לא נופל מחלקו), ונוטה לזכור מקרה זה כדוגמה מובהקת ליכולתו לאבחן שקרים. אם עומד הנחקר במריו ואינו מודה, גם בכך

אין כדי לפגום בתחושת ההצלחה של החוקר. החוקר מגן על עצמו באמצעות רציונליזציה ומשכנע את עצמו, שהוא הצליח לקבוע, שהאיש משקר, ועם מאמץ קטן נוסף הוא גם היה מצליח לגרום לו להודות בכך. במקרים אחרים מחליט החוקר, שהתיקון (החשד) איננו מספיק, חוזר לעוגן (הגרסה ההתחלתית של הנחקר), ומשכנע את עצמו, שהאיש הוא חף מפשע. התחושה של החוקר היא, שהמסקנה שאליה הגיע היא נכונה, וביכולתו להבחין בין אמת ושקר.

כבר אמרנו, שכדי לתמוך באמונה שהם יודעים לגלות שקרים, מרבית החוקרים לעשות שימוש במגוון גדול של תכסיסי חקירה המבוססים על שקרים על מנת ליצור אוירה שתקדם את סיכויי ההודאה של הנחקר.

השאלה הבאה היא, איך אינטנסיביות כזו של שקרים בחקירה מסתדרת עם אשליית השקיפות, שגם חוקרים חשופים לה וחשים אותה? התשובה נעוצה קודם כל בחוסר הסימטריה שבין החוקר לנחקר. שקריו של הנחקר הם שעומדים למבחן ולא שקריו של החוקר. במצב כזה, אין החוקר חושש, ששקרו יוסגרו והוא ייענש. אין לו גם רגשות אשם על עצם אמירת השקר, רגשות, שלעתים מכשילים את השקרן. החוקר חש עצמו בטוח ומוגן יחסית, ומוטרד פחות מהשקיפות של שקריו.

אשליית השקיפות תחזור ותטריד את החוקר במצב סימטרי יותר, כשמולו מתייצב קורבן, שביכולתו להעניש, ולחוקר תהיה סיבה לחשוש. לכך יש להוסיף, שאשליית השקיפות חלשה יותר מהערכת היתר של החוקרים את יכולתם לאבחן שקרים, לכן גם קל יותר להשתחרר ממנה. לעומת החוקר, מתנסה הנחקר באשליית השקיפות בכל עוצמתה. מולו עומד חוקר, שמשימתו היא לחשוף את שקריו, והנחקר המאויים חש, ששקרו דולפים גם אם הוא מנסה למנוע זאת. מצב זה עלול לגרום לו לחפש הקלה על-ידי הודאה, לעתים גם הודאת שווא. נמצא, שגם הערכת היתר של החוקר את יכולתו לגלות שקרים וגם הערכת החסר של הנחקר את היכולת שלו להסתירם, פועלים בכיוון מסירת

מידע ואפילו הודאה. המטריד הוא, שגם נחקר חף משקר בזמן החקירה, כדי להיטיב את מצבו, אשליית השקיפות עלולה להוביל אותו למבוי סתום. נחקר כזה עלול למצוא את עצמו מודה לשווא כדי לחלץ את עצמו.

ראוי לנו, אפוא, ללמוד יותר את ההשלכות של הטיות השיפוט שבהן עסקנו. יש בהם יתרונות ברורים לחקירה, אך אין להתעלם מהסכנות שמלוות אותם.

אמצעי חקירה הפועל לחיזוק אשליית השקיפות של הנחקר, אשליה שהופכת את הנחקר פגיע יותר בחקירה ונוח יותר להודות, הוא הפוליגרף. יש חוקרים, הרואים בכך את התרומה הגדולה של הפוליגרף לחקירה, תרומה שהיא לא פחות חשובה מהמטרה המוצהרת של הכלי, הפרדת דוברי האמת מדוברי השקר. ניצול נכון של מצב זה, עשוי לקדם פתרון של אירועים פליליים רבים, אולם, יש לשים לב לסכנות, בעיקר לאלה הקשורות בטעויות אבחון והודאות שווא.

בהמשך לכך, תוצאות המחקר הנוכחי מלמדות גם על המילכוד שבו מוצא הפוליגרף את עצמו. התברר, שחוקרי משטרה כמו רבים אחרים מאמינים, שהם מגלי שקרים טובים מהממוצע, ומספרי שקרים טובים פחות מאחרים. החוקרים מסתייעים בשירותי הפוליגרף בדיוק בנושא שיש להם בו, כך הם חשים, יתרון יחסי - אבחון שקרים. משום כך מוצאים עצמם בודקי הפוליגרף במלכוד. אם הפוליגרף יוצא עם ממצא, שתומך בציפיות המוקדמות של החוקר, יטה האחרון לתת לעצמו קרדיט על ההערכה הנכונה שלו (הוא הרי יודע לקבוע מתי אדם משקר). אם התוצאה סותרת את הציפיות של החוקר, יהיה עליו לתקן את ההערכה המוקדמת שלו בהתאם לתוצאות הפוליגרף. הטיית העיגון מלמדת אותנו, שהתיקון איננו מספיק, ובהיעדר תמיכה לממצאי הפוליגרף, חוזר החוקר לעמדתו הראשונה, הנוגדת את זו של הפוליגרף. התוצאה היא, שהפוליגרף לא יוצא טוב כלפי החוקר. לבסוף, אם הממצא איננו ברור, על אחת כמה וכמה שהפוליגרף לא יוצא טוב. ראוי שבודקי הפוליגרף יתנו את הדעת למילכוד זה.

מה ניתן, אפוא, לעשות כדי להקטין את השפעת הטיות השיפוט על החקירה הפלילית? ראשית, ניתן לחזק את המודעות לקיומן של הטיות השיפוט ולסכנות הנובעות מהן. אפשר לעשות זאת הן במסגרות של הכשרת חוקרים והן בהדרכה תוך תפקידית. ראוי שהחוקר ישאל את עצמו מידי פעם, מה הביטחון שלו ביכולתו לפצח את הנחקר ולגרום לו להודות, מה הוא משדר לנחקר, ומה זה עושה לחקירה? מודעות להשפעות האלה עלולה להפחית את מספר ההודאות הכללי, אך בה במידה, עשויה לצמצם את מספר הודאות השווא, ובהיקף ניכר.

ביבליוגרפיה

- Corey S.M. (1937), Professed attitudes and actual behavior, **Journal of Educational Psychology**, 28, pp. 271-280.
- Deffenbacher K.A. (1980), Eyewitness accuracy and confidence, **Law and human Behavior**, 4, pp. 243-260.
- DePaulo B.M. (1992), Nonverbal behavior and self-presentation, **Psychological Bulletin**, 111, pp. 203-243.
- DePaulo B.M., Kirkendol S.E., Tang J., O'Brien T.P. (1988), The motivation impairment effect in the communication of deception: Replications and extensions. **Journal of Nonverbal behavior**, 12, pp. 177-202.
- DePaulo B.M., Rosenthal R. (1979), Telling lies, **Journal of Personality and Social Psychology**, 37, pp. 1713-1722.
- DePaulo B.M., Stone J.I., Lassiter G.D. (1985), Telling ingratiating lies: Effects of target sex and target attractiveness on verbal and nonverbal deceptive success, **Journal of Personality and Social Psychology**, 48, pp. 1191-1203.
- deTurk M.A., Miller, G.R. (1990), Training observers to detect deception: Effects of self-monitoring and rehearsal, **Human Communication Research**, 16, pp. 603-620.
- Ekman P. (1985), **Telling lies: Clues to deceit in the marketplace, politics, and marriage**, New York: Norton.

- Ekman P. (1997), Deception, lying and demeanor. In: Halpern D.F., Voiskounsky A.E. (eds.), **States of Mind - American and Post-Soviet Perspectives on Contemporary Issues in Psychology**, Oxford University Press., Oxford, pp. 93-105.
- Gilovich T., Savitsky K., Medvec V. (1998), The illusion of transparency: Biased assessments of others' ability to read one's emotional states, **Journal of Personality and Social Psychology**, 75, pp. 332-346.
- Gudjonsson G.H. (1992), **The psychology of interrogations, confessions and testimony**, Chichester: John Wiley, pp. 225-226.
- Kalbfleisch P.J. (1994), The language of detecting deceit, **Journal of Language and Social Psychology**, 13, pp. 469-496.
- Keren G. (1987), Facing uncertainty in the game of bridge: A calibration study, **Organizational Behavior and Human Decision processes**, 39, pp. 98-114.
- Kraut R.E. (1980), Humans as lie detectors: Some second thoughts, **Journal of Communication**, 30, pp.129-139.
- Leo R.A. (1992), From coercion to deception: the changing nature of police interrogation in America, **Crime, Law and Social Change**, 18, pp. 35-59.
- Lichtenstein S., Fischhoff B. (1977), Do those who know more also know more about how much they know? **Organizational Behavior and Human Performance**, 20, pp. 159-183.
- Myers D.G., Ridl J. (1979), Can we all be better than average? **Psychology Today**, 13, No. 3, pp. 89-98.
- Murphy A.H., Brown B.G. (1984), A comparative evaluation of objective and subjective weather forecasts in the United States, **Journal of Forecasting**, 3, pp. 369-393.
- Ross M., Sicoly F. (1979), Egocentric biases in availability and attribution, **Journal of Personality and Social Psychology**, 37, pp. 322-336.
- Schlenker B.R., Miller R.S. (1977), Egocentrism in groups: Self-serving biases or logical information processing? **Journal of Personality and Social Psychology**, 35, pp. 755-764.

Tversky A., Kahneman D. (1974), Judgment under uncertainty: Heuristics and biases, Science, 185, pp. 1124-1134.

Underwager R., Wakefield H. (1992), False confessions and police deception, American Journal of Forensic Psychology, 10, pp. 49-66.

Zuckerman M., Koestner R.E., Colella M.J., Alton A. O. (1984), Anchoring in the detection of deception and leakage, Journal of Personality and Social Psychology, 47, pp. 301-311.